

dr hab. Agata Kwaśnicka-Janowicz, prof. UJ
Katedra Historii Języka i Dialektologii
Wydział Polonistyki UJ
ul. Gołębia 16
31-007 Kraków

Recenzja pracy doktorskiej mgr Yordanki Ilievy-Cygan

pt. *Wychowanie dwujęzyczne w rodzinie polsko-bułgarskiej. Wpływ języka polskiego na bułgarski*

język mówiony dzieci w wieku od 2 do 10 lat,

promotor: prof. dr hab. Stanisław Dubisz,

Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2023, 420 s. + 2 streszczenia

Proces akwizycji języka od wielu lat zajmuje uwagę psychologów, socjologów oraz językoznawców, którzy pytają o reguły i porządek przyswajania przez dziecko podstaw systemu językowego, zwłaszcza jego poszczególnych podsystemów i kategorii gramatycznych. Prowadzone dziś badania nad mową dzieci swą genezą sięgają dziewiętnastowiecznej teorii ewolucji Karola Darwina oraz filozofii Johanna Friedricha Herbart. Prekursorski charakter wieloletnich obserwacji rozwoju językowego polskich dzieci prowadzonych przez Jana Baudouina de Courtenaya kontynuowany jest w wielu polskich ośrodkach naukowych (por. Olma 2008). Prowadzenie tzw. dzienników mowy dzieci (m.in. prace P. Smoczyńskiego, M. Zarębiny i L. Kaczmarka) przyniosły szereg prac, dzięki którym w dużej mierze ustalono reguły akwizycji podsystemu fonetycznego, morfologicznego oraz składniowego w ontogenezie.

Praca mgr Yordanki Ilievy-Cygan, *Wychowanie dwujęzyczne w rodzinie polsko-bułgarskiej. Wpływ języka polskiego na bułgarski język mówiony dzieci w wieku od 2 do 10 lat* stanowi z jednej strony nawiązanie do pionierskich metod zbierania materiału językowego, wykorzystujących prowadzenie dzienników mowy dzieci, z drugiej jednak strony w nowej jako paradygmat badawczy sytuacji dwujęzyczności rodzinnej, polsko-bułgarskiej, o której Autorka pisze: „wychowanie dwujęzyczne, tzw. dwujęzyczność rodzinna, jest stosunkowo nowym paradygmatem w teorii bilingwizmu. Istnieje mało badań nad dwujęzycznością dzieci z rodzin mieszanych, polsko-bułgarskich, brakuje wręcz dogłębnej analizy ich kompetencji językowych”, s. 8. Ten brak potwierdza także przegląd stanu badań nad dwujęzycznością polsko-obcą w Polsce i poza jej granicami, nie notujący opracowań tego fenomenu językowego, tym samym pozwalając uznać recenzowaną pracę za nowatorską i wypełniającą lukę w dotychczasowych badaniach.

Referując stan badań nad sytuacją językową Bułgarów w Polsce, Autorka słusznie stwierdza obecność nielicznych opracowań poświęconych tej tematyce w literaturze przedmiotu, którą przytacza na s. 14-15. Być może dla poszerzenia zaproponowanej perspektywy moglibyśmy sięgnąć także do

opracowań (niestety, ciągle tylko w formie artykułów), które dają konfrontatywny obraz sytuacji językowej bułgarsko-polskiej, por. Ryszard Michalik, *Problemy Bułgarów uczących się języka polskiego* (1997); Wirginia Mirosławska, *Trudne miejsca w nauczaniu mowy polskiej w środowisku bułgarskojęzycznym* (2013) czy Anna Kijewska, *Bułgarskie interferencje fonetyczne w języku polskim a błąd glottodydaktyczny* (2001). Poza tymi drobnymi uzupełnieniami, nie wpływającymi znacząco na jakość prawidłowego ujęcia stanu badań w pracy, niezmienny pozostaje fakt braku jakichkolwiek opracowań dotyczących zachowań językowych dzieci z mieszanych polsko-bułgarskich rodzin. Podjęcie tego zagadnienia przez Autorkę tym bardziej zasługuje więc na uznanie, zwłaszcza że wiąże się z potrzebą uwzględnienia nowej i złożonej perspektywy badawczej.

O złożoności prezentowanego problemu świadczy konieczność podjęcia zagadnień rozwoju mowy dziecka w sytuacji naturalnego bilingwizmu, uwzględniającego stały kontakt językowy wywołujący interferencję prowadzącą do błędów językowych oraz próby jego opisu w kategoriach normy językowej, uwzględniającej reguły gramatyki konfrontatywnej bułgarsko-polskiej. Zadanie to okazało się tym bardziej ciekawe, że prowadzone z perspektywy badaczki – wychowującej dzieci w rodzinie dwujęzycznej, doświadczonej lektorki języka bułgarskiego w Polsce. Sytuacja glottodydaktyczna Autorki pozwala w prowadzonych badaniach z sukcesem wykorzystać Jej świadomość językową i dydaktyczną, zwłaszcza w systemowym i konfrontatywnym opisie trudności w nabywaniu znajomości języka drugiego oraz klasyfikacji powstałych na tej drodze błędów językowych.

Opis bułgarsko-polskiej dwujęzyczności dzieci w procesie akwizycji języka wiązał się z potrzebą uwzględnienia w analizie takich złożonych parametrów jak: bilingwizm, akwizycja języka i rozwój mowy dziecka, idiolekt, kontakty językowe, interferencja, błąd językowy, norma językowa/glottodydaktyczna, gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska. Ta złożona perspektywa badawcza wymagała przyjęcia w metodzie opisu kategorii porządkującej, którą w tych warunkach z powodzeniem okazał się paradygmat językoznawstwa strukturalistycznego, w pracy uzupełniony o perspektywę psycholingwistyczną. Jeżeli głównie za Idą Kurcz Autorka sprawnie referuje podstawowe założenia psycholingwistyki, opisowi podstawowych założeń językoznawstwa strukturalistycznego poświęca jedynie jeden akapit na s. 9-10, nie przywołując literatury naukowej tej metodzie poświęconej. Jeśli dla potrzeb pracy o nachyleniu glottodydaktycznym nie wydaje się konieczne sięgnięcie do oryginalnych prac F. de Saussure'a, moglibyśmy się spodziewać choć przywołania autorów klasyfikujących główne paradygmaty językoznawcze, w tym strukturalistyczny (por. np. Stalmaszczyk 2018, tu paradygmat formalny (język jako formalny obiekt badań), Grochowski 2011, Walczak 2016).

Badanie procesów i mechanizmów opanowania języka drugiego bądź obcego w sytuacji bilingwizmu prowadzi Autorkę do wyboru metody kontrastywnej i stanowiącej jej rozszerzenie metody analizy błędów, tłumaczonych różnicami między obydwojema systemami językowymi – systemem języka ojczystego a systemem języka drugiego bądź obcego. Metoda analizy błędów oparta została na koncepcji szkoły behawiorystycznej S. P. Cordera i L. Selinkera z dominacją analizy ilościowej. Jej podstawowe założenia Autorka z sukcesem aplikuje w pracy, wykorzystując schemat metodologiczny

opracowany przez S. Gass i L. Selinkera (por. 2001: 103), w którym kolejnymi krokami empirycznej analizy błędów są: 1. Zebranie danych na podstawie pisemnych oraz ustnych wypowiedzi uczących się; 2. Identyfikacja błędnych konstrukcji; 3. Klasyfikacja, opisanie typów błędów według określonych kategorii gramatycznych i znaczeniowych; 4. Analiza o charakterze jakościowym i ilościowym – liczbowa lub procentowa reprezentacja w materiale; 5. Określenie źródła pochodzenia błędu i ustalenie przyczyn powstania; 6. Opracowanie metody mającej na celu eliminację błędu (s. 13).

Tytułem uzupełnienia można również wspomnieć, że obok szkoły behawiorystycznej podkreślającej wpływ czynników zewnętrznych na naukę języka obcego, istnieją także inne podejścia w analizie błędu w glottodydaktyce, por. koncepcja błędu i metody badawcze w kognitywizmie (nawiązanie do gramatyki uniwersalnej N. Chomsky'ego (1980) oraz poszukiwanie ogólnych prawidłowości w procesie akwizycji języka, por. tom *Akwizycja językowa w świetle językoznawstwa kognitywnego* (2003) czy szkoła dialogiczna z pierwszeństwem analizy jakościowej oraz uwzględnieniem uwarunkowań czynników społecznych, kulturowych, politycznych, historycznych i instytucjonalnych (Johnson 2004). Trzeba jednak podkreślić, że wybór przez Autorkę podejścia behawiorystycznego jest w pełni uzasadniony i konsekwentnie stosowany w pracy jako metoda badawcza. Przynosi również zamierzone efekty.

Kategoria błędu w teorii akwizycji języka zakłada zdefiniowanie błędu językowego /odchylenia od normy w układzie glottodydaktycznym. Wyrosłe na podobnym gruncie językoznawstwa strukturalistycznego pojęcie normy językowej (por. Bohuslav Havránek i praska szkoła strukturalistyczna) zostało przeniesione na grunt językoznawstwa polonistycznego już w latach 70. XX wieku przez strukturalistyczne opracowanie zagadnień kultury języka D. Buttler, H. Kurkowskiej i H. Satkiewicz (1973). Błąd językowy był w tym ujęciu definiowany jako niezamierzone i niecelowe odstępstwo od normy języka ogólnego (literackiego) bądź zwyczaju językowego panującego w danym środowisku lub danej epoce rozwoju języka.

Autorka słusznie postuluje uwzględnienie innej genezy i typologii błędów w języku ojczystym niż w języku drugim, przyjmuje również za F. Gruczą i W. Cienkowskim konieczność odróżnienia normy lingwistycznej od normy glottodydaktycznej, ta ostatnia uwzględnia bowiem standardy umiejętności przewidywanych dla danego poziomu uczenia się/nauczania języka oraz czynniki rozwojowe, interjęzyk uczenia czy warunki nauczania.

Dla potrzeb opracowania Autorka przyjmuje typologię błędów w procesie akwizycji języka drugiego opracowaną przez S. P. Cordera, w której badacz określa dwie ich nadrzędne kategorie: błędy jawne (ang. *overt errors*), które są widoczne na poziomie zdania i wyrażają się w niepoprawnych formach gramatycznych, oraz błędy ukryte (ang. *covert errors*) – widoczne na poziomie dyskursu w sytuacji braku stosowności komunikacyjnej wypowiedzi (s. 54). Wykorzystana przez Autorkę możliwość rekonstrukcji poprawnej wypowiedzi w języku docelowym i porównania jej z wersją pierwotną i językowo zaburzoną (por. materiał empiryczny w Aneksie 1. Klasyfikacja materiału), pozwala uważnie śledzić w pracy proces powstawania interjęzyka osoby uczącej się języka drugiego.

Głównym przedmiotem zainteresowania Autorki pracy są błędy jawne, widoczne na poziomie zdania/wypowiedzenia, które wyrażają się w niepoprawnych formach gramatycznych w interjęzyku Jej respondentów, a ich szczegółowej klasyfikacji ilościowej i jakościowej poświęca główną część analityczną swej pracy.

Recenzowana praca ma układ trójdzielny, przejrzysty i logiczny, zgodnie też z przyjętym paradygmatem badawczym, w strukturalistyczny sposób wysoce uporządkowany, co stanowi jej niewątpliwą zaletę.

Część pierwsza o charakterze teoretycznym stanowi wprowadzenie, w którym Autorka krótko charakteryzuje strukturę rozprawy oraz prezentuje metodologię oraz stan badań nad sytuacją językową Bułgarów w Polsce, zwłaszcza sytuację bilingwizmu mieszanych, polsko-bułgarskich rodzin. W dwóch kolejnych rozdziałach znajdujemy teoretyczne omówienie problemu dwujęzyczności w sytuacji kontaktu językowego oraz towarzyszących mu zjawisk (transfer, interferencja, zapożyczenia, przełączanie kodów, interjęzyk), jak również charakterystykę błędu językowego, stanowiącego efekt dwujęzyczności, opis jego roli w procesie akwizycji języka i jego korekty jako elementu działań dydaktycznych.

Część druga pracy o charakterze materiałowym przynosi charakterystykę języka badanych dzieci z wykorzystaniem kategorii idiolektu rozumianego jako język osobniczy charakteryzowany na podstawie zachowań językowych jednostki, a więc głównie na podstawie jej różnorodnie utrwalonych wypowiedzi. Na potrzeby opracowania Autorka przyjmuje za M. Bugajskim i A. Wojciechowską definicję idiolektu jako mowy pojedynczego użytkownika języka w danym okresie jego rozwoju, por. s. 65. W tym ujęciu każdy z badanych respondentów realizuje bułgarski idiolekt, który reprezentuje język zbiorowości (bułgarski język ogólny). Każdy z tych idiolektów różni się od pozostałych, a różnice dotyczą przede wszystkim typów i frekwencji popełnianych przez dzieci odstępstw od normy języka bułgarskiego. Są one widoczne w poszczególnych podsystemach języka – fonologicznym, morfologicznym, składniowym i leksykalnym, por. s. 66. W dwóch kolejnych rozdziałach tej części dokonana zostaje ilościowa analiza materiału (metoda statystyczna) oraz analiza jakościowa nieprawidłowości (błędów) poszczególnych respondentów, charakteryzowanych na każdym z opisanych wyżej podsystemów języka, podzielonych następnie na błędy stanowiące wynik interferencji zewnątrzjęzykowej (tu dominujący wpływ języka polskiego) oraz interferencji wewnątrzjęzykowej wynikającej z defektywnej znajomości reguł systemu języka bułgarskiego. Każdy z tych typów błędów został wewnątrznie skategoryzowany według ich rodzajów i frekwencji. W części trzeciej opracowania znajdujemy dwa aneksy z obszerną dokumentacją materiałową (Aneks 1. Klasyfikacja materiału oraz Aneks 2. Zapis materiału).

Analizowany materiał obejmuje wybrane wypowiedzi ustne badanych dzieci w języku bułgarskim w przedziale czasowym od 2014 do 2020 roku włącznie, zgromadzone za pomocą nagrań oraz poprzez odręczne notowanie zasłyszanych treści. Rejestrowany materiał zawierający nieprawidłowości w realizacji systemu języka bułgarskiego stanowiły pojedyncze zdania, jak również

dłuższe teksty ciągle (w sumie 728 wypowiedzi czworga dzieci w przedziale wiekowym od 2. do 10. roku życia).

Zebrany materiał, przedstawiony w dwóch aneksach w drugiej (materiałowej) części pracy, stanowi rzetelnie opracowaną i cenną bazę materiału językowego. Pierwszy z aneksów zawiera zestawienia wypowiedzi w języku bułgarskim uwzględniające zaistniałe błędy/odchylenia od normy na każdym z analizowanych podsystemów języka (odpowiednio fonetycznym, fleksyjnym, słowotwórczym, składniowym oraz leksykalnym) wraz z poprawną formą wypowiedzi w języku bułgarskim i polskim oraz wskazaniem źródła zaistniałej nieprawidłowości. Aneks 2. zestawia niepoprawne wypowiedzi w podziale na respondentów i kolejne lata ekscerpcji. Przytacza także oryginalną wypowiedź w języku bułgarskim, jej polski uproszczony zapis fonetyczny oraz tłumaczenie wypowiedzi na język polski. Należy stwierdzić, że prezentacja materiału ma charakter systematyczny i uporządkowany, prowadzona jest konsekwentnie według przyjętych zasad transkrypcji, a wykonana rzetelnie praca translatorska wraz z wyodrębnieniem graficznym (kursywa) form niepoprawnych ułatwia korzystanie z tak powstałego dwujęzycznego korpusu tekstów. Oceniając edytorski kształt całego opracowania, należy podkreślić dojrzały i bardzo dobrze opanowany przez Doktorantkę warsztat językowo-redakcyjny rozprawy.

Zgodnie z przyjętą za S. Gass i L. Selinkerem metodą analizy błędów, ten konfrontatywny charakter zestawienia miał na celu „wytypowanie rodzajów błędów popełnianych przez dzieci w wypowiedziach ustnych w języku bułgarskim, określenie ich frekwencji, wyszczególnienie przyczyn ich powstania, przyjrzenie się typom interferencji oraz przedstawienie różnic w idiolektach dzieci”, s. 62. Należy stwierdzić, że ten cel rozprawa w pełni zrealizowała. W proponowanej przez Gass i Selinkera analizie błędu ostatnim etapem jest opracowanie metody mającej na celu jego eliminację, czego zapowiedź znajdujemy w podsumowaniu pracy. Biorąc pod uwagę rzetelnie skalsyfikowany i zaprezentowany w rozprawie materiał bułgarsko-polski, jego duży potencjał badawczy i aplikacyjny może w przyszłości zostać rozwinięty w dalszych pracach glottodydaktycznych. Wśród najważniejszych obszarów aplikacji zebranych analiz, proponowanych przez Doktorantkę w podsumowaniu, pozostaje pomoc w identyfikowaniu i klasyfikowaniu błędów uczniów, prowadząca do konstruowania technik korekcyjnych, ułatwiających proces akwizycji języka drugiego.

Zestawienia materiałowe i obserwacje Autorki mogą stanowić zaproszenie do dalszych ujęć również w dziedzinach pokrewnych. Poza obszarem glottodydaktyki zebrany materiał językowy może służyć dalszym badaniom konfrontatywnym języków bułgarskiego i polskiego (por. dotychczasowe osiągnięcia w postaci wielotomowej *Gramatyki konfrontatywnej bułgarsko-polskiej* (1988–2008) oraz *Polsko-bułgarskiej gramatyki konfrontatywnej* (Koseska-Toszewa, Korytkowska, Roszko 2007), z propozycją opisu nierozpoznanych dotychczas zjawisk, np. semantycznej kategorii czasu i sposobów jego wyrażania w obu językach (por. wskazywane przez Doktorantkę różnice w systemie temporalnym języków polskiego i bułgarskiego – np. brak kategorii aorystu w języku polskim a opis zdarzenia zaistniałego przed stanem wypowiedzi). W języku bułgarskim taką treść temporalną wyraża forma

aorystu utworzona od czasowników dokonanych, w języku polskim praeteritum od czasowników dokonanych. Podobnie praeteritum, ale od czasowników niedokonanych odpowiada zachowanej w języku bułgarskim formie imperfectum. Ciekawe byłoby szersze prześledzenie, jak ten proces uzgodnień aspektowych przebiega w akwizycji języka w sytuacji naturalnej dwujęzyczności dzieci. Zapowiedź takich analiz znajdujemy w Rozdziale IV. II. Fleksja – Niewłaściwie użyta forma czasu/aspektu czasownika, rozpatrywana jako wynik defektywnej znajomości systemu języka bułgarskiego (s. 120-122) oraz powstałe stąd nieprawidłowości wynikające z interferencji zewnętrznej językowej (s. 108-112). Wobec zaproponowanej przez Autorkę pracy klasyfikacji błędów można również zapytać, czy opisane w Rozdziale IV. V. Leksyka nieprawidłowości stanowiące wynik defektywnej znajomości systemu języka bułgarskiego, scharakteryzowane jako Kategoria ograniczonej kompetencji – tu Niewłaściwy czasownik (s. 195-197) nie mają często również charakteru fleksyjnego (por. *peuáвам/peuá* (pol. ‘decydować/zdecydować’) zamiast poprawnego *péua/cpéua* (pol. ‘czesać/uczesać’ (s. 197) - błędne rozpoznanie znaczenia homograficznych form (różnica miejsca akcentu) wiąże się z defektywną znajomością ich aspektu i typu koniugacji).

Zebrany na potrzeby pracy i sklasyfikowany materiał słownikowy może wreszcie poszerzyć listę opracowań zagadnień leksykalno-semantycznych opracowanych konfrontatywnie w związku z powstaniem *Polsko-bułgarskiego korpusu równoległego*, por. bibliografia prac: <https://clarin-pl.eu/index.php/korpusy-rownolegle/>, zwłaszcza że opisane szczegółowo interferencje leksykalne obu konfrontowanych w pracy systemów językowych stanowiły źródło nieprawidłowości o najwyższej frekwencji (por. na 2450 opisanych odstępstw od normy języka bułgarskiego 897 stanowiły błędy leksykalne). Dokonana przez Doktorantkę staranna klasyfikacja wszystkich rodzajów popełnionych błędów na każdym z opisywanych podsystemów języka prowadzi nas w stronę ujęć systemowych, wskazujących regularności w procesie (błędnej) adaptacji systemu języka bułgarskiego, stanowiąc cenne źródło materiału oraz analiz z zakresu gramatyki konfrontatywnej bułgarsko-polskiej.

Podsumowując ocenę rozprawy doktorskiej mgr Yordanki Ilievy-Cygan *Wychowanie dwujęzyczne w rodzinie polsko-bułgarskiej. Wpływ języka polskiego na bułgarski język mówiony dzieci w wieku od 2 do 10 lat*, stwierdzam, że jest to dojrzałe pod względem metodologicznym i merytorycznym opracowanie, które ujmuje nowy i nierozpoznany dotychczas problem badawczy, w swej metodzie i wynikach wnosząc inspirację do kolejnych, pokrewnych ujęć w tej dziedzinie. Rozprawa w pełni spełnia wymogi stawiane pracy doktorskiej, wnioskuje więc do Rady Naukowej Dyscypliny Językoznawstwo na Uniwersytecie Warszawskim o dopuszczenie mgr Yordanki Ilievy-Cygan do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

Kraków, 21.08.2023

dr hab. Agata Kwaśnicka-Janowicz, prof. UJ

